

УДК 821.162.1.09 „18/19” Шевченко Т.

Богдан МЕЛЬНИЧУК

З ПОЛЯ ПОЛЬСЬКОЇ ШЕВЧЕНКІАНИ

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія. Соціальні комунікації. Випуск 1 (29). Мельничук Б. З поля польської шевченкіани; 10 стор.; кількість бібліографічних джерел – 9; мова – українська.

Анотація. У статті розглядається польська художня шевченкіана, яка започаткувалася ще за життя великого поета й художника, другою у світі після української, і репрезентована низкою поетичних творів XIX–XX століть (Едвард Желіговський, Юзеф-Богдан Залеський, Броніслав Шварц, Юзеф Орловський, Ян Копровський, Леон Пастернак, Владзімеж Слободнік та ін.) й унікальним романом-есе Єжи Єнджеєвича «Українські ночі або Родовід генія» (1966).

Ключові слова: польська шевченкіана, вірш-присвята, роман-есе, національна свідомість, стереоскопічність бачення.

Ще за життя унікальної людини – великого поета і великого живописця в одній особі – художня шевченкіана стала творитися і за межами простору української літератури. Найбільший вклад у її творення внесли письменники слов'янського світу, що не потребує особливих пояснень. Після них значним і дуже своєрідним є вклад майстрів слова Грузії, а також Казахстану та Середньої Азії, тобто тих народів, яких у Шевченкові часи об'єднували найменням киргизів. До третьої групи літератур, що прислужилися справі творення художньої шевченкіани, слід зарахувати решту – неслов'янські й не грузинську та не середньоазійські літератури колишнього Радянського Союзу, а також такі азійські літератури, як бенгальська, тамільська, японська, китайська, іранська, турецька, з європейських – прибалтійські (литовську, латиську, естонську), відтак – романські (молдавську й румунську, італійську, іспанську), германські (німецьку, австрійську), з американських – канадську та інші. Репрезентанти різних літератур вносили і вносять у художню шевченкіану неповторні індивідуальні й національні барви, розкривають в образі українського генія ті моменти й риси, які засвідчують його близькість, насамперед – духовну, з тим чи іншим народом.

Хронологічно першими після українців (О. Афанасьєва-Чужбинського та ін.) звернулися до художнього відтворення постаті Шевченка поляки, відтак – росіяни, білоруси, грузини і т.д.

20 вересня 1848 львівський «Дневник русский» опублікував написаний латинкою вірш «Мученикам вільности з р. 1847», під яким значилися ініціали Н.І. (Г.Й.). Акад. Михайло Возняк у розвідці «Перший вірш на честь кириломефодіївців і його автор» (газ. «Діло» від 15-20 березня 1934) шляхом порівняння цього та ще одного вірша – «Думка в степах», підписаного так само, зі статтю «Слово о Русі і єї становищі політичеськім», обнародуваній також у «Дневнику русским», довів, що за згаданими ініціалами заховався Генрик Яблон-

ський (1828-1861), польський літератор, уродженець України, якого доля закинула аж у Занзібар (туди французька влада призначила його консулом), де він працював і помер. У вірші «Мученикам вільности з р. 1847», перейнятому ширим співчуттям до київських «братчиків» та до України загалом і вірою в їх воскресіння («З нужди і сорому / Знов Україна встане величава!»), немає прізвищ учасників Кирило-Мефодіївського товариства, зате є вони у згаданій статті (Автор чує, за М. Возняком, «голос народу, що бореться в путях деспотизму», чує зазив мучеників народної справи Шевченка, Костомарова (Костомарова!), Куліша й інших), є в ній словесні характеристики, які збігаються з тими, що наявні у вірші: «Споміж інших згадаю Шевченка, якого вважають сьогодні за мученика справи української вільности. [...] Патріотичні письма Шевченка відомі в усій Малоросії й Україні й багато причиняються до піднесення духа. О! Ви, що не вірите в самостійність мови, прочитайте твори Шевченка й аж тоді скажіть: чи українська мова не має майбутнього, чи український нарід не буде вільний і незалежний?!» [1].

Ім'я великого українця вперше зазвучало у творі Едварда Вітольда Желіговського (1816-1864), що виступав під псевдонімом Антоній Сова. Саме цим псевдонімом він підписав свій польськомовний вірш «Do brata Tarasa Szewczenki», внесений ним до Шевченкового щоденника 13 травня 1858 р. Щоправда, вірш було написано раніше, адже вже у 1857 р. він увійшов до книжки «Поэзия Антона Сова», виданої в Петербурзі, хоча й у дещо відмінній редакції, ніж у «Журналі». Про цю відмінність, як і про інші речі, пише Мечислав Гаско у статті «Перший польський вірш, присвячений Шевченкові» [2, с. 166-170].

Познайомився Шевченко з Желіговським, очевидно, на засланні, можливо, в Оренбурзі, куди польського діяча було переведено з Петрозаводська, де відбував заслання. Зустрічі продовжилися після прибуття обох до Петербурга. Вже 28 березня 1858 р. Шевченко записав у «Щоденнику»: «Вечер провели мы у В.М. Белозерского, моего

соузника и соседа по каземату в 1847 году. У него встретил я моих соизгнанников оренбургских – Сераковского, Станевича и Желяковского (Сову). Радостная, весёлая встреча» [9, с. 67]. А після запису, присвяченого Желіговським вірша, читаємо: «Вечером был у Желяковского, и он мне записал своё прекрасное стихотворение» [9, с. 184]. Отже, маємо й блискавичну рецензію на присвяту: «прекрасное стихотворение». В українському перекладі того ж М. Гаска перша строфа схваленого самим Шевченком вірша звучить так:

*Ти поет і син народу,
Благородний, гордовитий,
В скронях сріблом – за свободу –
Наче лавром оповитий* [2, с. 170].

А в останньому чотиривірші робиться висновок:

*«В холод тьмяної негоди
Заглядає сонце в зрот,
Мабуть, близько мить свободи,
Раз пророка дав народ»* [2, с. 170].

Шевченко в Желіговського справді як біблійний пророк – величний і нескорений, з могутнім словом, що «піднеслось над віками».

Інший вірш – «Споминок смерті Тараса Шевченка» (1862) пера польського студента Павліна Свенціцького (псевдонім – Павло Свій), писаний українською мовою, викликав репресивний присуд члена Київського цензурного комітету О. Лазова: «По оборотам речи, по многим выражениям и по молитвенной форме некоторых обращений к покойному Шевченку видно, что это стихотворение написано поляком. Имея в виду высказываемый в этом стихотворении ропот на настоящее положение Украины, частые намёки на какое-то ожидаемое улучшение этого положения и неприличное (!) возвеличение Шевченка как мученика и молитвенника за своих родичей, я считаю его подлежащим запрещению» [2, с. 296-297]. А «неприличное возвеличение» Шевченка полягало в тому, що автор називав свого героя «Кобзарем рідним», «за людську волю – долю мучеником бідним», а ще – «нашим батьком, що нас учив жити» та «світляним нашим заступником».

У 2-ій пол. XIX ст. з'явилися інші «шевченківські» вірші польських поетів. Серед них – «Тарасова могила» (1865) Юзефа-Богдана Залеського (1802-1886), прийнята почуттям шаноби до Шевченка та розумінням важливості мирного співжиття двох народів – польського й українського.

1867 року до постаті українського генія звернувся Броніслав Коморовський у вірші «Пам'яті Тараса Шевченка у річницю його смерті», що, крім журнальної публікації, з'явився у Львові окремим виданням.

У 70-ті роки XIX ст. до творення польської поетичної шевченкіани прилучаються автори, пов'язані з революційним рухом, – Болеслав Червєнський (1851-1888) і Броніслав Шварц (1834-1904). Перший пише вірш «Смерть Шевченка»,

другий – «З нагоди проїзду етапом у 1870 р. через Оренбург». У них добре відчуті й проникливо передано патріотичний зміст життя і творчості Шевченка.

Чималий інтерес являє поезія Юзефа Орловського «На урочисте відзначення річниці смерті Тараса Шевченка, влаштоване у Кракові 1 квітня 1889 р.», опублікована окремим виданням. Текст її роздавали учасникам вечора, організованого студентами-українцями, що навчалися у Кракові. Поезія була перейнята ідеями двох національних гімнів – польського та українського:

*Отак перед нами і так перед вами
Лиш терням дороги порослі віками,
Та мусить скінчитись недоля й руїна,
І «Польська не згіне», «не вмере Україна».*
(Перекл. В. Лучука).

У XX столітті польська поетична шевченкіана поповнилася віршами «Балада про Тараса Шевченка» (1951) Яна Копровського, «Ніч під Каневом» Леона Пастернака, «Шевченко» (1961) Владзімежа Слободніка та ін. Останній з названих творів переклали українською мовою Л. Первомайський, а також Р. Лубківський. Точнішою видається інтерпретація, здійснена другим перекладачем, в якій Шевченкова пісня, з одного боку, – «одвічне ридання / Українських степів і піль», вона «Під нагайкою Николая... падає», а водночас – «встає», бо, з другого боку, «Визирає із пісні ніж – / Щоб царі і пани пропали...» Саме тому поетові судилося безсмертя: «Поховали поета. / Пісні ж – / Не поховали» [7, с. 98].

Низка «шевченківських» віршів стала для польської літератури своєрідним плацдармом для взяття найвищої в художній шевченкіані верховини – романної. Нею став історико-біографічний твір Єжи Єнджеєвича «Українські ночі, або Родовід генія» («Noce ukraińskie, albo Rodowód geniusza», Варшава, 1966). Крім першого, цей роман упродовж десяти років витримував у Польщі ще два видання (1970, 1972). В Україні окреме видання твору з'явилося аж у 1997 р. Але перше окреме україномовне видання твору вийшло в Торонто 1980 р. Здійснив українську інтерпретацію роману не професійний перекладач, а мікробіолог за освітою та заняттям, українець за походженням Євген Рослицький. Він підтримував особисті контакти з Єнджеєвичем, показував йому свій переклад. Незадовго до смерті Єнджеєвич признавався Рослицькому: «...хотів би я ще побачити «Ночі...» мовою народу, для якого я написав цю книжку» [3, с. 635]. Аби прискорити видання перекладу, Рослицький відмовився від авторського гонорару, підписав з польською видавничою фірмою контракт на право безоплатного друку українського перекладу в Канаді.

У той же час в Україні не квапилися з друкуванням «Українських ночей...» Про це оповів у 1988 р. Д. Павличко: «Я прочитав роман ще десь наприкінці шістдесятих років і, ставши редакто-

ром «Всесвіту», мав твердий намір опублікувати його в українському перекладі. Я зустрічався з автором «Українських ночей», дякував за чудову книжку про нашого титана духу, обіцяв, що незабаром вона з'явиться на сторінках згаданого журналу. Але хтось із провідних наших шевченкознавців написав негативну закриту рецензію на цей твір, а мій «особистий опікун», тодішній секретар ЦК Компартії України В. Маланчук, знайомий з цим твором, сказав мені, що його публікація у «Всесвіті» була б недоречною. Справа була відкладена до кращих часів і – о диво! – вони прийшли» [4, с. 90].

Завдяки цим часам з'явилася журнальна («Київ», 1988, № 10-11; 1989, №1-5), а відтак і книжкова (Львів, ЛДКФ «Атлас», 1997, переклад з польської Віктора Іванисенка) публікації роману.

Твір Є. Єнджеєвича охоплює все життя Шевченка – від народження і до смерті. За цим параметром він третій у світовій прозовій шевченкіані – після роману-есе О. Кониського «Тарас Шевченко-Грушівський» та роману О. Іваненко «Тарасові шляхи». Однак серед цих романів твір Є. Єнджеєвича особливий. В авторській анотації до нього романіст писав: «Елементи літературної вигадки й домислу тут обмежені до мінімуму, а всі цитати взяті з відповідних джерел». Навівши цю анотацію, Д. Павличко резюмує: «Отож перед нами скоріше наукова праця, ніж художнє полотно, та все ж вона так написана, так збудована, такою енергією й драматургією наповнена, що її можна називати мистецьким творінням» [4, с. 91]. І з цим не можна не погодитися. «Українські ночі... – художній, історико-біографічний твір, якщо конкретніше – роман-есе.

Розмірковуючи далі над «творінням Є. Єнджеєвича, Д. Павличко запитує: «Чим же насамперед відзначається і просто-таки вражає ця унікальна книжка?» І відповідає: «Тим, що життя Т. Шевченка вмонтоване тут у всі європейські найважливіші рухи та події його доби. Тут показано українського поета і художника на тлі широченної світової панорами як постать грандіозну, як мислителя, що бачить набагато далше за своїх видатних сучасників, дивиться за обрії своєї епохи» [4, с. 91].

Можна додати до цього, що роман-есе Є. Єнджеєвича відзначається стереоскопічністю бачення, яка відчувається уже з перших його сторінок. Так, розповідаючи про появу Шевченка на світ, автор твору пише: «Того самого дня, коли російські війська облягали Париж і відділи генерала Раєвського штурмували Роменвіль і Велвіль, а два інші відділи вдиралися вже на Монмартр, в убогій селянській хатині в Моринцях жінка Григора Шевченка народила на світ четверте дитя – сина, якого опісля місцевий священник Олексій Базирський, святою тайною хрещення, назвав Тарасом» [3, с. 27]. Отак широкоформатно, стереоскопічно малює Є. Єнджеєвич Шевченка впродовж

усього його життя. Скажімо, в контексті розповіді про Шевченкове заслання згадується нескорена Україна: «Селяни українські, одначе, постійно доказували, на що вони спроможні: Устим Кармелюк вів довголітню війну з поміщиками, а в теперішню пору на Буковині – як розповідали йому польські засланці, що все прибували до Оренбурга, – з'явився новий селянський ватажок, Лукіян Кобилиця» [3, с. 518].

Суттєвою особливістю роману-есе є те, що автор дивиться на Шевченка через польську призму, сказати б, польськими очима. Це, однак, не значить, що він ідеалізує своїх співвітчизників, згладжує гострі кути у стосунках двох народів – польського та українського. Скажімо, Єнджеєвич наважується покритикувати навіть самого Лелевеля, ідейного вождя польських повстанців 1830-31 рр., за те, що той, перераховуючи всі слов'янські народи, здатні утворити державну федерацію, не назвав українців і білорусів. Фатальна забудькуватість, властива для лицарів національної свободи в Польщі XIX століття, немалою мірою спричинилася до того, що тієї свободи вони не спромоглися тоді завоювати.

У зв'язку з цим Д. Павличко зауважує: «Польський шовінізм не міг бути й не був ніколи для українців кращим за шовінізм російський, а польські магнати, ставши по розподілі Польщі на службу до російських князів, були для України ненавсіннішою кастою, бо нічого страшнішого немає, як володар, що владою своєю повинен вислужуватися перед могутнішими» [4, с. 91].

Зв'язки Шевченка з поляками Єнджеєвич простежує послідовно, починаючи від Яна Димовського, управителя з Вільшани, і закінчуючи Зигмунтом Сераковським та Ярославом Домбровським, істинними героями, які загинули: один – на царській шибениці у Вільні за незалежність Польщі, а другий – на барикадах Паризької Комуні за свободу Франції та всієї Європи [4, с. 92]. Досить широко розповів Єнджеєвич про дружбу Шевченка з польськими студентами Леонгардом Дембським, покликаючись на щоденник І. Сошенка та на інші документи. Щоправда, в реальному існуванні цього студента деякі дослідники сумніваються.

І звичайно, не обминув Єнджеєвич взаємин Шевченка з Ядвігою Гусаковською, яка снилася йому і при поверненні з важкого заслання: «Во сне видел церковь святых Анны в Вильне и в этой церкви молящуюся милую Дуню, чернобровую Гусиковскую» [9, с. 92]. В цій церкві незвичайної, дуже витонченої архітектури, про яку Наполеон казав, що, якби міг, то взяв би її на долоню і переніс до Парижа, Шевченко вперше побачив дівчину і закохався в неї. Про Ядвігу Гусаковську Єнджеєвич пише: «Була струнка, із чорним волоссям і чорними бровами, така, як і Оксана» [3, с. 97]. А далі: «Розмовляючи з Дзюнею, хлопець навчився вільно говорити по-польськи» [3, с. 98]. І ще одне: «В дарунок дала йому сорочку, яку сама вишила й

оздобила гаптуванням» [3, с. 99]. І насамкінець: «Любов Дзюні розбудила в хлопця гордість, піднесла його у власних очах, дала певності, радістю сповнила його шістнадцятилітнє серце» [3, с. 100].

Послідовне акцентування на польських зв'язках Шевченка, особистих, громадських, творчих, не завадило Є. Єнджеєвичу провести через увесь твір думку про «українськість» головного героя, його унікальну роль у житті українства.

«Світова історія, – підкреслив біограф, – не знає іншого поета, творчість якого мала б такий великий вплив на співвітчизників, як творчість Шевченка. Шевченко був, можна сказати, геніальним організатором національної свідомості свого народу» [3, с. 640].

Як бачимо, польська художня шевченкіана кількісно невелика, та вельми своєрідна й вагома у світовій сукупності творів про українського генія.

Література

1. Возняк М. Перший вірш на честь кирило-мефодіївців і його автор // Діло. – 1934. – 15-20 березня.
2. Гаско Мечислав. Перший польський вірш, присвячений Шевченкові // Вітчизна. – 1963. – № 5. – С. 166-170.
3. Єнджеєвич Єжи. Українські ночі або Родовід генія : біографічний роман про Шевченка. Переклад з польської Євгена Рослицького. – Наукове товариство ім. Шевченка в Канаді, ч. 23. – Торонто, 1980. – 644 с.
4. Єнджеєвич Єжи. Українські ночі або Родовід генія : повість про Шевченка. Переклад із польської Віктор Іванисенко. Вступне слово «Світоч побратаних народів» – Дмитро Павличко // Київ. – 1988. – № 10. – С. 89-113.
5. Єнджеєвич Єжи. Українські ночі або Родовід генія : роман. Переклад з польської Віктор Іванисенко. Вступне слово – Д.В. Павличко. – Львів: ЛДКФ «Атлас», 1997. – 448 с.
6. Пачовський Т. Шевченко у віршах польських поетів другої половини XIX ст. // Зб. праць 18 наук. шевч. конф. – К.: Наук. думка, 1971. – С. 255-276.
7. Слободнік Владзімеж. Шевченко // Слов'янське небо : вірші... в перекладі Романа Лубківського. – Львів: Каменярь, 1972. – С. 98.
8. Українською музою натхненні (Польські поети, які писали українською мовою). / Упоряд. та прим. Р.Ф.Кирчіва та М.П.Гнатюка. Вступна стаття Р.Ф.Кирчіва. – К.: Рад. письменник, 1971. – 304 с.
9. Шевченко Тарас. Збір. творів : у 6 т. (видання, автентичне 1-6 т. «Повного збір. творів у 12 т.»). – Т. 5. – К.: Наук. думка, 2003. – 496 с.

Мельничук Богдан

ИЗ ПОЛЯ ПОЛЬСКОЙ ШЕВЧЕНКИАНЫ

Аннотация. В статье рассматривается польская художественная шевченкиана, возникшая ещё при жизни великого поэта и художника, второй в мире после украинской, и представленная рядом поэтических произведений XIX-XX веков (Эдвард Желиговский, Юзеф-Богдан Залеский, Бронислав Коморовский, Болеслав Червенский, Ян Копровский, Леон Пастернак, Владзімеж Слободник и др.) и уникальным романом-эссе Ежи Енджеевича «Украинские ночи или Родословная гения» (1966).

Ключевые слова: польская шевченкиана, стихотворное посвящение, роман-эссе, национальное сознание, стереоскопичность видения.

Melnychuk Bogdan

FROM THE FIELD OF POLISH SHEVCHENKIANA

Summary. Polish art shevchenkiana, which was started even during the life of the great poet and painter, standing on the second place in the world after Ukrainian one, and presented by a number of poetic writings in XIX-XX centuries (Edward Zhelihovsky, Yuzef-Bohdan Zalesky, Bronislaw Komorovsky, Boleslaw Czerwinsky, Bronislaw Schwarz, Yusef Orlovsky, Jan Koprovsky, Leon Pasternak, Wlodzimiezh Slobodnik et al.) and by unique novel-essay of Ezhy Yendzheyevych “Ukrainian nights, or Genius ancestry” (1966), is considered in this article.

Key words: polish shevchenkiana, dedicated poem, novel-essay, national consciousness, stereoscopicity of vision.

Стаття надійшла до редакції 09.04.2013 р.

Мельничук Богдан Іванович – доктор філологічних наук, професор кафедри української літератури Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича.